

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNCEPUTUL PICTURII PE STICLĂ ÎN ȚARA FĂGĂRAȘULUI

Abstract: The art of glass painting in Fagaras Country is related, as in the case of other centers of Transylvania, to Nicula, Fagaras area providing optimal conditions for the seating of the painters of Nicula (the oldest glass manufactories of Transylvanian, a large outlet market). Once settled here, they would have to adapt to the requirements of the local population.

It is unclear which were the first icons painted in the Fagaras area and who were the painters who made them. In our research, done in the churches, museums or private collections, we found some icons that we consider to be the first made in Fagaras Country and, more precisely, in the town of Fagaras.

These pieces, by their painting style, similarity in composition and chromatic atmosphere, indicate that they were made by an icon painter come from northern Transylvania in the first decades of the 19th century. This assertion is also sustained by archival data. In the Protocols of the Greco-Catholic Church is recorded the birth of Natanail, the son of a painter of Nicula, married to a girl of Fagaras in February 1819.

The presence of these icons has been reported in the western part of the area, the town of Fagaras and the villages of Lisa, Breaza, Arpașu de Sus, Sâmbăta de Sus. Painted, in general, on a support of medium size (40x45), the icons have compendious and elementary compositions. The drawing is clumsy, naïve, being limited to the essential and indispensable lines of the proposed topic. Chromatics is reduced to a few colors: white, red, blue and green. The icon painter does not use mixtures or variations in tone. The garments are red, the faces and the hands are white and black is used for the contour. The background of the icons, free of any decorative or architectural element is blue with red little stars allowing the highlight of the characters. Painted on monochrome and not ornamental backgrounds, the icons with iconographic subjects, equilibrated compositionally and chromatically, induce harmony and a particular artistic charm. The frame and the cover, particulars elements of identification, are of fir wood and are four to five centimeters thick.

The iconographic area of the pieces made by the icon painter of Nicula established here is restrained to a few themes. He didn't venture to accomplish ample and complex compositions – The Virgin and Child, the iconographic type Odighitria, Saint Nicholas, Saints Constantine and Helena, Saint Haralambie.

Icoanele pe sticlă din Transilvania, apărute ca fenomen de masă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, indiferent de zona unde au fost pictate sau de timpul când au fost create, prin cromatica lor vie și strălucitoare au constituit mult timp un sprijin pentru masa credincioșilor și lumea satelor, care vedeau în ele o frântură din împărăția cerească „oglindită într-un ciob de sticlă”¹.

¹ J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Editura Meridiane, București, 1975, p. 26.

Pictura pe sticlă din Transilvania reprezintă o temă de reală importanță în domeniul artei populare. Deși este un domeniu extrem de interesant, el dezvăluind nivelul cunoștințelor, superstițiile, concepția despre lumea de dincolo de moarte pe care o aveau țăranii, a fost puțin cercetată.

Cercetarea unui univers atât de specific ca cel al icoanelor pe sticlă deschide perspective nebănuite în înțelegerea mentalității și sensibilității colectivității satului transilvănean, implicit a celui făgărășean.

Apărut și dezvoltat în centre diferite din Transilvania – Nicula, Șcheii Brașovului, Țara Făgărașului – cu Făgăraș, Arpașul de Sus, Cârțișoara – Laz, Lancrăm sau Maierii Albei Iulii, meșteșugul picturii pe sticlă, unitar în ceea ce privește materialele și tehnica, s-a dezvoltat în fiecare din centrele menționate mai sus pe o linie proprie. Aceste diferențieri, uneori precizate, alteori numai conturate, se manifestă la nivel artistic, în domeniul tematicii și uneori iconografic. Deosebirile zonale nu trebuie să surprindă, deoarece se întâlnesc la toate palierele artei noastre populare – port popular, țesături, ceramică populară.

Începuturile picturii pe sticlă în Țara Făgărașului nu pot fi determinate cu precizie. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, circulau în zonă, icoanele realizate în lernuțeni, de doi iconari din care un singur nume cunoaștem – Sandu zugrav, în Brașov de Ioniță zugravul, la Nicula, icoane ce au inspirat arta picturii pe sticlă din Țara Făgărașului.

Icoanele de la lernuțeni s-au descoperit în biserica ortodoxă „*Sfântul Nicolae*” din Felmer, datate și semnate *Sandu zugrav* 1806, la Calbor, Veneția de Sus, în colecția Mănăstirii de la Sâmbăta de Sus, în număr relativ mare, fapt ce ne conduce la concluzia că, este posibil și probabil, ca icoanele să fie pictate în zonă, nu cumpărate de la târg, cu atât mai mult cu cât icoanele sunt icoane de iconostas, dimensiunile fiind apreciabile. Icoanele realizate în centrul lernuțeni și care se găsesc în Țara Făgărașului se încadrează în intervalul cronologic 1796-1817 și au fost zugrăvite, așa cum am precizat, de doi iconari - de Sandu zugrav și de un iconar anonim. Literatura de specialitate îi atribuie, însă, lui Sandu zugravul toate icoanele lucrate în acest centru la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primul sfert al secolului următor. Analiza stilistică comparată a bogatului tezaur de icoane semnate sau atribuite celui pe care *Registrele de Stare Civilă* îl consemnează ca preot în 1824² sub numele de Pop Alexandru, icoane realizate în atelierul de la lernuțeni, aflate în muzee, colecții particulare, ne-a condus la concluzia că nu toate icoanele din acest centru, au fost pictate de Sandu zugravul. Există o evidentă deosebire între icoanele semnate de acesta și cele atribuite lui. Aceste icoane, datate cu caractere chirilice în marea majoritate, dar niciuna semnată, au fost pictate, începând cu 1796 până spre finalul primului deceniu al secolului al XIX-lea, de un iconar al cărui nume, deocamdată, nu îl știm. Diferențele dintre cei doi iconari sunt evidente, atât la nivel artistic dar și tematic, chiar dacă ei au fost contemporani. De la icoanele ce aparțin atelierului de la lernuțeni, dar în special de la cele ce poartă amprenta lui Popa Sandu, Ioan Pop s-a inspirat în alegerea cromaticii, utilizarea foiței de aur ca fond al icoanelor, în realizarea tronurilor din foiță de aur și uneori chiar în pictarea unor teme iconografice.

Despre Ioniță zugravul de la Brașov, ce a pictat icoane ce s-au găsit în bisericile din Ileni, Nou Român și Iași, nu se cunosc prea multe. Se știe doar că a fost un zugrav de pictură murală care și-a demonstrat talentul realizând și icoane pe sticlă, din care puține au ajuns și până la noi.

---

² Valer Pop, Călin Ovidiu Pop, *Icoanele pe sticlă de la lernuțeni*, Editura Nico, Târgu Mureș, 2008, p. 21.

O posibilă hartă cu aria de răspândire a icoanelor din aceste două centre, în Țara Făgărașului, este greu de realizat, datorită distrugerii unora dintre ele din cauza condițiilor proaste de depozitare (în biserica din Calbor, o icoană *Arhanghelul Mihail*, datată 1802 și pictată la Iernuțeni era păstrată în pod, fără ramă). Apoi, trebuie amintit că activitatea de construire de noi lăcașuri de cult, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea³, lăcașuri de zid în locul bisericuțelor de lemn, a atras după sine pierderea urmelor icoanelor. Cel mai recent caz este cel al Feldioarei (comuna Ucea, județul Brașov), unde în deceniul șase al secolului trecut, construindu-se noua biserică, icoanele pe sticlă existente în vechea biserică au fost depozitate la o persoană din sat, iar când noul lăcaș de cult a fost finalizat icoanele nu au mai fost readuse în biserică pe motivul spargerii lor. Majoritatea acestora îl aveau ca autor pe Ioan Pop. Pe de altă parte, acțiunea de strângere a celor mai valoroase icoane din bisericile din Țara Făgărașului în 1986 și depozitarea lor la Mănăstirea Sâmbăta de Sus a însemnat pierderea locului de origine a acestora.

Este greu de stabilit care au fost primele icoane care s-au pictat în zona Făgărașului și care au fost iconarii care le-au realizat. Încercări sporadice de a realiza icoane pe sticlă le întâlnim la zugravul de biserici Sava din Făgăraș și familia Grecu din Săsăuș. Am descoperit două icoane pe sticlă pe care le atribuim lui Sava zugravul, ce a pictat câteva biserici în zonă la începutul secolului al XIX-lea. Ambele în colecții particulare și cu aceeași temă iconografică *Sfânta Paraschiva*, pictate pe suport de dimensiuni medii, impresionează prin desenul nervos, prin cromatică, formația de zugrav a lui Sava observându-se în maniera de a realiza veșmintele, în lipsa oricărui element decorativ și folosirea foiței de aur ca fond al uneia din icoane. Amintim de asemenea și aportul important în apariția și evoluția picturii pe sticlă din zona Făgărașului, al familiei de zugravi Grecu, familie originară din Arpașu de Jos, dar stabilită în Săsăuș și care a activat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în jurul anului 1873⁴. Pe lângă ansamblurile murale realizate în multe biserici din Țara Făgărașului, familia Grecu (în ordine cronologică aceștia au fost Ioan, Alexandru, Nicolae, Nicolae - fiul lui Nicolae, Gheorghe, Vasile), au pictat și pe alte suporturi – sticlă, lemn. Demersul nostru de identificare a icoanelor ce aparțin familiei Grecu nu a fost unul facil, în special la primii zugravi. Punctul de plecare în acest demers, l-a constituit pictura murală realizată de ei, în bisericile din Țara Făgărașului și cele câteva de pe Ardeal – Săsăuș, Sărata, Cârțișoara, Voivodenii Mici sau Arpașu de Jos (zugravii din familia Grecu au pictat biserici numai în partea de vest a Țării Făgărașului). Analiza picturii murale a zugravilor Grecu a scos la iveală faptul că anumite elemente din pictura lor se vor regăsi ca amprente ale individualității artei lor, în icoanele pe sticlă – elementele decorative, rozetele de pe veșminte întâlnite pentru prima dată la Săsăuș, au fost redată pe fondul icoanelor, modul aparte de a realiza anumite detalii – mâinile, fața, inscripțiile. Însă, nu trebuie uitat că tehnica picturii pe sticlă este diferită de cea murală, suportul este altul, tehnica diferită, dar și rezultatul este altul. Cercetarea atentă a picturii murale a zugravilor Grecu⁵, în special cea de la Săsăuș, pictată la 1780 de către Ioan Grecu, a relevat un aspect interesant și surprinzător – zugravul care a pictat biserica de la Săsăuș a realizat și câteva icoane, aflate astăzi în colecția Mănăstirii Sâmbăta de Sus, piese

---

³ Activitatea de ridicare de lăcașuri de cult a fost impulsionată și de *Edictul de toleranță* din 1781, care a dat posibilitatea credincioșilor ortodocși să-și ridice nestânjenit biserici.

⁴ Ultimul zugrav al familiei Grecu, Vasile, pictează iconostasul bisericii din Cârța, la 1873.

⁵ Valeriu Literat, *Biserici vechi din Țara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996, p. 214.

cu totul excepționale și pe care le considerăm printre primele producții de gen din Țara Făgărașului. Este vorba de *Arhanghelii Mihail și Gavril, Adormirea Preceștii, Deisis*. Piese de dimensiuni medii – 40x45 – prin desen, cromatică, compunerea scenelor, liniile veșmintelor, carnația fetelor, desenul sigur, linia desenului sigură, mlădioasă închisă, trădează formația de zugrav de pictură murală. Într-o colecție particulară, Valeriu Literat a descoperit o icoană pe sticlă *Maica Domnului Îndurerată* semnată „*Nicolae, febr. 25, 1824*” și pe care neobositul cercetător al istoriei locale i-a atribuit-o lui Nicolae Cațavei. Însă, Nicolae Cațavei s-a născut în 1815⁶, ceea ce înseamnă că nu putea el să realizeze această icoană. Considerăm că este posibil ca această icoană să fi fost pictată de Nicolae Grecu⁷, fiul lui Nicolae Grecu.

Practicarea meșteșugului picturii pe sticlă în Țara Făgărașului se leagă și de Nicula, ca și în cazul altor centre - Șcheii Brașovului⁸, Maierii Albei-Iulia⁹. Ce i-a determinat pe iconarii din Nicula să-și părăsească satul la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor este greu de spus astăzi. Probabil una din cauze a fost supraproducția și concurența¹⁰. După ce multe familii din Nicula au învățat să picteze pe sticlă, „*satul oferind rara particularitate la noi la români, fiind unicul caz a unui sat de pictori*”¹¹, s-a născut concurența, fapt ce i-a determinat de unii dintre iconarii să emigreze și să se așeze în diferite zone ale Transilvaniei. Străbătând satele acesteia pentru a-și vinde „*sfânta marfă*”, unii iconari niculeni sesizând posibilitățile de câștig mai mari decât în satul de origine, s-au așezat aici. Dacă urmărim imaginar, așezarea lor geografică constatăm că aceștia s-au stabilit pe cel mai important drum comercial al Transilvaniei Brașov - Sibiu - Alba-Iulia - Cluj.

Cu o populație majoritar ortodoxă, cu glăjăriile cele mai vechi din Transilvania (Porumbacu, Cârțișoara), situată pe drumul ce lega Brașovul de Sibiu, cu o piață de desfacere relativ mare (Țara Făgărașului este o zonă cu 63 de sate), Țara Făgărașului a oferit condiții optime de stabilire a iconarilor niculeni. Așezați aici, ei vor trebui să-și adapteze meșteșugul la cerințele populației.

În cercetările întreprinse în bisericile din zonă, muzee sau colecții particulare, am descoperit câteva icoane pe care le considerăm ca fiind primele care s-au realizat în zona Făgărașului, mai precis în Făgăraș.

Aceste piese prin stil de pictură, similitudini de compoziție și atmosferă cromatică indică faptul că ele au fost realizate de un iconar venit din nordul Ardealului, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Această afirmație este susținută și de consemnările datelor de arhivă. În Protocoalele bisericii greco-catolice este consemnată nașterea lui Natanail, fiul unui „*zugrav de la Nicula ce ține pe fata lui Pătru Voichi*”¹², în februarie 1819, nașă fiind „*Bucuka Boieroaia*”¹³. La 6 martie 1848 moare, în vârstă de 42 de ani „*Szelnitzer Maxim din Szamos-Ujvar Nemethi, iconariu*”¹⁴.

⁶ ANDJB, fond 259, Făgăraș, Biserica greco-catolică, inv. 68, dosar nr. 253, Matricula botezaților, cununaților și morților pe anii 1781-1833, f. 90 v.

⁷ Matricolele bisericii ortodoxe din Săsăuș menționează că a murit în 1857, în vârstă de 73 de ani, deci s-a născut în jurul anilor 1784, cf. Valeriu Literat, *op. cit.*, p. 195.

⁸ I. Mușlea, *Pictura pe sticlă la Românii din Șcheii Brașovului*, în *Țara Bârsei*, anul I, nr. 1, Brașov, 1929, p. 39.

⁹ J. Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 111.

¹⁰ Ibidem, p. 64.

¹¹ Ioan Mușlea, *op. cit.*, p. 3.

¹² ANDJB, dosar nr. 253, f. 94 r.

¹³ Ibidem.

¹⁴ ANDJB, dosar nr. 254, p. 276.

Lucrate, în general, pe suport de glajă de dimensiuni medii (40x45), icoanele au compoziții sumare, elementare. Desenul este stângaci, naiv fiind limitat la liniile esențiale și indispensabile trasării subiectului propus. Cromatica este redusă la câteva culori: alb, roșu, albastru și verde, iconarul neutilizând amestecurile sau variațiile de tonuri. Roșu revine veșmintelor, albul fețelor și mâinilor negrul este folosit la contur. Fondul icoanelor liber de orice element decorativ sau arhitectural, este albastru cu stelute roșii permițând personajelor să se evidențieze. Întâlnim aici, instinctiv și inconștient, ceea ce se numește „*perspectivă cromatică*”¹⁵. Personajele aflate în echilibru compozițional sunt redată frontal, pe aproape întreaga suprafață a icoanei, fiind puse în relație directă cu privitorul. Această frontalitate permite și oferă o deplină expresivitate a feței. Construite pe fonduri monocrome, neornamentate, icoanele cu subiecte iconografice echilibrate compozițional și cromatic, degajă armonie și un farmec artistic aparte. Rama și capacul, elemente de identificare, sunt din lemn de brad și au o grosime de patru-cinci cm.

Aria iconografică a pieselor care s-au păstrat până azi și lucrate de iconarul de la Nicula este restrânsă la câteva teme, zugravul nu se hazardază în realizarea unor compoziții ample, complexe - *Maica Domnului cu Pruncul*, tipul iconografic *Odighitria*, *Sfântul Nicolae*, *Sfinții Constantin și Elena*, *Sfântul Haralambie*.

Maica Domnului cu Pruncul - Maica Domnului este redată frontal pe întreaga suprafață a icoanei, iar pe brațul stâng ține pe Iisus-copil ce binecuvântează. În colțurile superioare Arhanghelii Mihail și Gavril, în genunchi. Cromatica se reduce aici la trei culori roșu pentru veșminte și stelute, albastru pentru fond și albul pentru fețe. Conturul este trasat cu negru. Atrage atenția culoarea ochilor Maicii Domnului care sunt albaștri.

Sfântul Nicolae, pe care l-am întâlnit realizat de mai multe ori, dar cu aceeași structură a compoziției – sfântul este pictat șezând pe tron, cu mâna dreaptă binecuvântează, iar în stânga ține Evanghelia. În colțurile superioare, Iisus ce îi întinde coroana de arhiereu și Maica Domnului ce îi oferă, omoforul de episcop, sfântului. Fondul icoanei este albastru cu stelute roșii, iar partea inferioară este verde. Într-o icoană cu acest subiect iconografic, aflată într-o colecție particulară apar cele trei fete și tatăl acestora, într-un cartuș, având alături inscripția „*omul sărac*”.

Sfântul Haralambie este înfățișat central binecuvântând și cu ciuma în lanțuri redusă doar la cap și la coasă. Scena iconografică centrală este încadrată într-un cartuș, fondul fiind verde cu stele roșii. Tema centrală este înconjurată de cei douăsprezece prooroci, ce țin în mâini câte un sul pe care este trecut numele lor. Fondul este albastru cu stele roșii.

Sfinții Împărați Constantin și Elena sunt pictați central despărțiți de cruce, fondul icoanei este verde cu stele roșii.

Toate caracteristicile prezentate – compoziții, lipsa oricărui element arhitectural, cromatică restrânsă – ne îndreptătesc să afirmăm că aceste piese au fost realizate de un iconar din nord stabilit aici, în zona Făgărașului.

Lucrate de un iconar al cărui nume nu se cunoaște, pe un suport fragil, primele icoane nu s-au păstrat în număr foarte mare. Fără îndoială că ele au influențat atât compoziția cât și cromatica artei iconarilor care vor veni. Aceste influențe, uneori distincte și precizate, alteori schimbate și metamorfozate, au constituit piatra de început a meșteșugului picturii pe sticlă în Țara Făgărașului.

¹⁵ J. Dancu, D. Dancu, *op. cit.*, p. 56.

A afirma că pictura pe sticlă din Țara Făgărașului, „care neîndoios a coborât din nordul Transilvaniei” a apărut și s-a dezvoltat datorită influenței și contribuției artei din nordul țării este unilateral. Nu trebuie uitată influența pe care au exercitat-o zugravii de biserici veniți de la sud de Carpați sau formați în ateliere locale și influența celor două mari centre de pictură pe sticlă - Iernuțeni și Șcheii Brașovului.

Cu deceniul al patrulea, când încep să activeze iconari talentați ai locului, arta picturii pe sticlă din zonă intră într-o nouă etapă a dezvoltării și afirmării sale.

Atelier Iernuțeni, anonim, *Sfântul Mihail*, începutul secolului al XIX-lea, colecția Mănăstirii Sâmbăta de Sus
Iernuțeni Painting Workshop, anonymous, *Saint Michael*, early nineteenth century, Sâmbăta de Sus Monastery Collection

Sandu Zugravul, *Maica Domnului cu Pruncul*, 1806, Biserica Sfântul Nicolae, Felmer
Sandu Zugravul, *Virgin whit child*, 1806, Saint Nicholas Church, Felmer

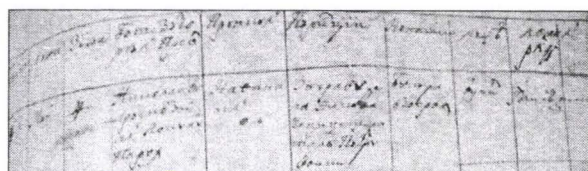
Sandu Zugravul, *Deisis*, 1806,
Biserica Sfântul Nicolae, Felmer
Sandu Zugravul, *Deisis*, 1806,
Saint Nicholas Church, Felmer

Frații Grecu (atribuire), *Sfinții Arhangheli*,
începutul secolului al XIX-lea,
colecția Mănăstirii Sâmbăta de Sus
Grecu Brothers (assignment), *Holy Archangels*,
early nineteenth century, Sâmbăta de Sus
Monastery Collection

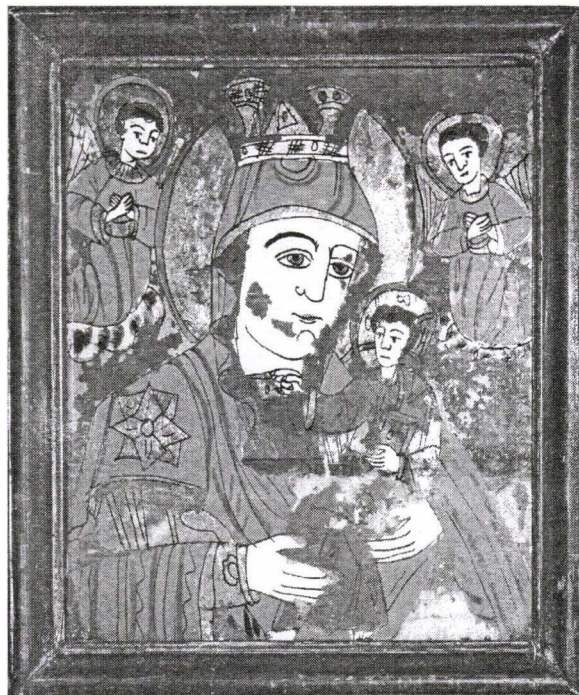

Sava zugravul (atribuire), *Sfânta Paraschiva*,
prima jumătate a secolului al XIX-lea,
colecție particulară
Sava zugravul (assignment), *Saint Paraschiva*,
the first half of nineteenth century,
private collection

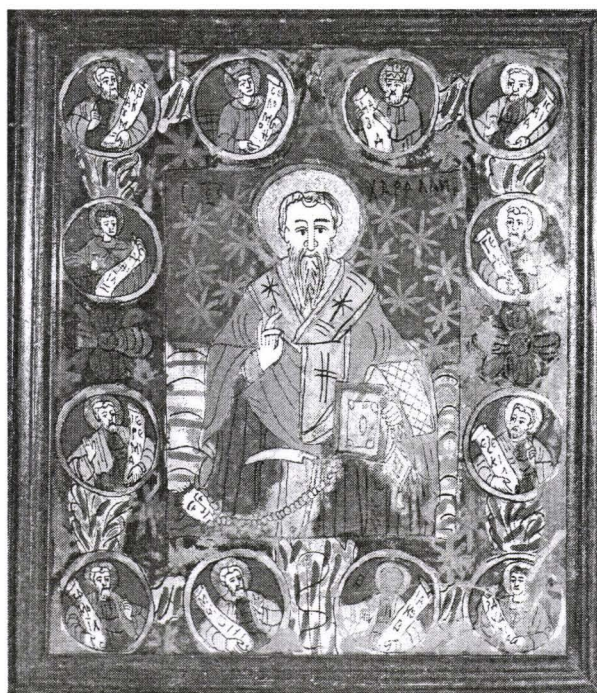

Filă cu consemnarea nașterii lui Natanail,
tatăl zugrav de la Nicula
Excerpt from Natanail's birth certificate, father
house painter from Nicula

Țara Făgărașului, *Maica Domnului cu Pruncul*, prima jumătate a secolului al XIX-lea,
colecția Muzeului Țării Făgărașului
Făgăraș Land, Virgin with child, first half of the nineteenth century,
Museum of Făgăraș Land collection

Țara Făgărașului, anonim, *Sfântul Haralambie*, prima jumătate a secolului al XIX-lea,
colecția Muzeului Țării Făgărașului
Făgăraș Land, anonym, Saint Haralambie, first half of the nineteenth century,
Museum of Făgăraș Land collection